Steunpunt Liturgie

Gereformeerde Kerken in Nederland

- Avondmaal en kinderen in vroeger tijden -

Oude kerk: altijd viering van de Maaltijd
Twee belangrijke kenmerken van de oude kerk:

- De kerkdienst kende twee brandpunten: Woord en Sacrament. M.a.w.: in iedere dienst werd Avondmaal gevierd.
- Doop en Avondmaal werden gezien als onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het één - doop - leidde tot het ander - deelname aan het Avondmaal.

Oude kerk: kinderen
In de oude kerk konden de kinderen die net waren gedoopt gelijk deelnemen aan het Avondmaal. Hele jonge kinderen die nog geen vast voedsel kregen, kregen alleen een druppeltje wijn in de mond. Enkele citaten van Augustinus: '*Laat het kleintje het bloed drinken om leven te kunnen hebben', 'Ieder die de Rode Zee gepasseerd is, ontvangt het manna'* (De Rode Zee is hier beeld van de doop; vergelijk ook het gebed in het doopformulier) en '*Onmondigen moeten de doopeucharistie ontvangen, anders hebben ze geen leven*'.

Middeleeuwen: avondmaalsmijding
In later eeuwen kwam in deze praktijk verandering. In de Middeleeuwen was *avondmaalsmijding* algemeen; gewone kerkgangers namen niet of nauwelijks deel aan de communie. Dat leidde tot het besluit van het vierde Concilie van Lateranen dat alle gedoopten minimaal éénmaal per jaar ter communie moest gaan, voorafgegaan door de biecht. Biechten vroeg om een bepaald ontwikkelingsniveau, anders gezegd, pas wie tot de 'jaren des onderscheids' was gekomen. Het vieren van het Avondmaal door hele jongere kinderen werd hiermee wel erg lastig - hoewel niet expliciet verboden - want biechten kunnen zij nog niet. In Engeland gold: niemand mag ter communie gaan, die niet eerst het vormsel heeft ontvangen (Canterbury, 1281). Het concilie van Trente, in de tijd van de Contrareformatie, stelde dat het aangaan door jonge kinderen wel mocht, maar dat het geen voorwaarde was voor hun zaligheid.

Middeleeuwen: jaren des onderscheids

De term die het 13de-eeuwse vierde Lateraans Concilie gebruikte was 'jaren des onderscheids', *annos discretionis*. De eeuwen door is er veel discussie geweest over de betekenis van die typering; welke leeftijd werd er bedoeld? Aanvankelijk was de praktijk c. 7 jaar, later, vooral na het concilie van Trente, verschoof het naar 10-14 jaar. Paus Pius X (vroege 20ste eeuw) stimuleerde de 'veelvuldige communie', en vond dat ook kinderen moesten deelnamen. In 1910 gaf hij nieuwe voorschriften: de gangbare leeftijd voor de zg. Eerste Communie werd van 10-14 jaar verlaagd naar 7. Rond het 12de jaar volgde een soort 'herhaling', als tweede stap naar de eigen verantwoordelijkheid inzake het geloof, de *plechtige communie*.

Openbare Geloofsbelijdenis: Vormsel

Naast de zg. Eerste Communie kent de R.K. kerk ook het zg. *vormsel* ofwel de *confirmatie*, dat is handoplegging en zalving. Dit gebruik gaat terug op Hand. 8,4-10 en 19,1-17. In de eerste eeuwen was er geen scheiding tussen dit vormsel en de deelname aan de communie; dat gebeurde pas in de 5de eeuw. Doop en vormsel werden bediend door de bisschop of, als die er niet was, door de priester. Het vormsel was voorbehouden aan de de bisschop. In steden ging dit gemakkelijk, daar was een bisschop voorhanden; in de dorpen ging het lastiger, daar moest men met het vormsel wachten tot de bisschop het dorp aandeed. Langzamerhand groeide het vormsel, dat aanvankelijk dus onlosmakelijk met doop verbonden was, uit tot een aparte gebeurtenis, los van de doop.

Openbare Geloofsbelijdenis: Doop

In zekere zin heeft 'onze' openbare geloofsbelijdenis twee wortels: de doop en het vormsel. *Openbare geloofsbelijdenis* was vanouds verbonden aan de *doop*. Volwassenen die te kennen gaven zich bij Christus' kerk aan te willen sluiten, doorliepen een periode van catechese, het zg. catechumenaat. Daarna volgde, in de paasnacht, de doopplechtigheid. Bij de doop werden een aantal vragen gesteld die uitliepen op de geloofsbelijdenis en daarna volgde de doop. De kern van de doopvragen was als volgt:

Verzaak je de duivel?
Ik verzaak
En al zijn werken?
Ik verzaak
en al zijn praal?
Ik verzaak
Geloof je in God de Vader, de almachtige, Schepper van hemel en aarde?
Ik geloof
Geloof je ook in Jezus Christus, zijn eniggeboren Zoon, onze Heer, die geboren werd en die geleden heeft?
Ik geloof
Geloof je ook in de heilige Geest, de heilige katholieke kerk, de gemeenschap der heiligen, de vergeving der zonden, de wederopstanding van het vlees en eeuwig leven na de dood?
Ik geloof
Wat verlang je?
De doop
Wil je gedoopt worden?
Dat wil ik.

Deze vragen vallen uiteen in drie stappen: de zg. verzaking - het afzweren dus van het oude, zondige leven - de geloofsbelijdenis én het uiten van de wens om gedoopt te worden. Dezelfde vragen werden bij de kinderdoop gesteld. Ze werden dan beantwoord door de ouders en/of doopgetuigen, die daarmee 'borg' stonden voor hun kind. Pas in de tijd van de Reformatie werden voor het eerst de vragen aan de ouders gesteld, en daarmee ging het bij de vragen over het geloof en het afwijzen van de 'wereldse begeerten' over het geloof en de geestelijke houding van de *ouders* en niet rechtstreeks over de dopeling (maar wel over de taak van de ouders bij de geloofsopvoeding). Zie verder de Notitie DOOP.
De eerste vraag die Calvijn bij de geloofsbelijdenis stelde was: 'In Wie gelooft Gij?'. En het antwoord luidde: 'Ik geloof in God de Vader, en in Jezus Christus, Zijn Zoon, en in de Heilige Geest' (*Catechismus van Genéve*, 1545).
In het door Deputaten Eredienst voorgestelde nieuwe formulier voor de Openbare Geloofsbelijdenis (rapport tbv Amersfoort-Centrum, 2005, p. 92) luidt de eerste vraag: *'Geloof u in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde, en in Jezus Christus, zijn eniggeboren Zoon, onze Here, en in de Heilige Geest, als de Drie-enige God van uw doop'.*

Openbare geloofsbelijdenis: reformatoren en vormsel

Daarnaast was er de praktijk van de confirmatie/vormsel. Door de reformatoren is de bestaande laat-middeleeuwse praktijk 'hervormd' en er werd catechese als belangrijk onderdeel aan toegevoegd; een speciale ondervragen/toetsing maakte duidelijk of de kinderen aan het Avondmaal konden deelnemen. De kinderen moesten vragen uit de catechismus kunnen beantwoorden en het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis en de Tien Woorden uit het hoofd kennen.
Calvijn schafte het vormsel af, vanwege de gedachte dat *door middel van* die handoplegging de Heilige Geest werd meegedeeld. Als alternatief benadrukte hij de noodzaak van catechese en het rekenschap afleggen voor de gemeente, als een voorwaarde voor het deelnemen aan het avondmaal (*Ordonnances Ecclésiastiques,* 1541) In Genéve was de praktijk zo dat er jaarlijks i.v.m. het avondmaal vier 'Prüfungen' waarop de kinderen bevraagd werden en hun voortgang in de catechese werd bijgehouden. (Voor de volwassenen was er eenmaal per jaar eine 'Inspektion'). Ook als de kinderen naar de wekelijkse zondagse catechismusdiensten komen, kunnen ze nog niet zomaar aan het Avondmaal gaan, schrijft Calvijn; eerst moeten ze naar het oordeel van de predikant genoeg weten over de hoofdinhoud van het geloof (Calvijn in een brief aan Olevianus, nov. 1560).
Uit de gebruik van Calvijn groeide 'onze' openbare geloofsbelijdenis. Aanvankelijk was het een gebeurtenis voor predikant en ouderling (zoals Calvijn beschrijft), later groeide het uit tot een acte binnen een kerkdienst.
Martin Bucer schrijft in 1533 dat hij graag het oude gebruik wil herstellen 'dat de bisschoppen de gedoopten de hand opleggen en hun zo de heilige Geest verlenen naar het voorbeeld van de apostel in Handelingen 8'. Drie jaar later, in 1637, heef deze handoplegging in de Hessische Kerkorde van 1536 al een plaats gekregen. Overigens was die handoplegging niet lang voorbehouden aan dé *bisschop*.
De handoplegging was in de kerken van de reformatie en bij andere reformatoren geen vanzelfsprekendheid, zoals het afschaffen van de handoplegging door Calvijn duidelijk maakt (zie hierboven).

Openbare geloofsbelijdenis: formulier en vragen

Het eerste reformatorische 'formulier voor de openbare geloofsbelijdenis' schijnt te zijn opgesteld door de reformator Martin Bucer. Pas in 1923 werd er in de Gereformeerde Kerken voor het eerst een kort formulier vastgesteld met vragen en een bevestigingsformule.

Openbare geloofsbelijdenis: leeftijd

De leeftijd waarop de openbare geloofsbelijdenis werd afgelegd verschoof in de loop der tijden. Ten tijde van de Reformatie ging het nog om kinderen (c. 10-14 jaar), beter gezegd om het moment dat het kind-zijn overging in het volwassen-zijn (in de toenmalige maatschappij), aan het werk gaan, een opleiding volgen e.a., geld verdienen, eigen verantwoordelijkheden.

'Over de leeftijd, waarop de geloofsbelijdenis [bij Calvijn] wordt afgelegd, zijn geen directe gegevens beschikbaar. Toch kunnen wij een zekere reconstructie maken. Het kind hoort tot ongeveer het tiende levensjaar bij de onderbouw. Dan volgt de periode van de bovenbouw. Vermoedelijk begint deze tweede fase op het moment dat het kind in de tweede klas (de op één na hoogste klas) van school komt. Dan krijgt het op school geen catechismusonderricht meer, zoals het dat tot dusver heeft ontvangen. We nemen aan dat dit nu niet meer gebeurt, omdat het zich in deze periode door middel van de kerkelijke catechese op de belijdenis van het geloof voorbereidt. Deze gegevens komen overeen met het advies van Calvijn om de kinderen op ongeveer tienjarige leeftijd toe te laten tot de voorbereiding op de geloofsbelijdenis. Veronderstellen we dat dit onderricht een paar jaar duurt, dan ligt de leeftijd waarop kinderenbelijdenis doen op ongeveer twaalf jaar' (VERBOOM1986).
'Elders ligt de leeftijd hoger, meestal op 14 jaar (zoals bij de vluchtelingengemeenten in Londen 1550. Als we daarbij bedenken dat de reformatoren de leeftijd verhoogden vergeleken met die waarop in de R.-Kath. Kerk de confirmatie werd bediend, dan kunnen we ons voor de kindercommunie niet beroepen op de Reformatie. We dienen daarbij ook te bedenken dat de leeftijd van 12 jaar in die tijd anders gewaardeerd moet worden dan in onze tijd. J. van der Berg laat in zijn Metabletica *zien dat er toen geen sprake was van een puberteit. Een jongere van 12 à 14 werd in het arbeidsproces opgenomen*' (VERBOOM 1991).

Later verschoof deze leeftijd. Dat werd veroorzaakt door:

a) *pietistische invloeden*, met de nadruk op de innerlijke geloofsbeleving (inclusief [de neiging tot] avondmaalsmijding. Kinderen werden verondersteld nog geen volwaardige, evenwichtige innerlijke geloofsbeleving te kunnen hebben. Bovendien vond met dat je, om aan het Avondmaal te mogen, aan bepaalde innerlijke voorwaarden moest voldoen.
b) *maatschappelijke veranderingen*. De leeftijd waarop men kind-af werd verschoof naar boven. Of eigenlijk: de overgang van het kind-zijn naar het volwassen-zijn werd 'uitgebreid' met een puber-periode.

literatuur

T. BRIENEN, *De liturgie bij Johannes Calvijn*. Kampen 1987, 217-218.

M. LOS, 'Pinksteren en de bevestiging van lidmaten en ambtsdragers'. In: *Eredienstvaardig* jg. 2 nr. 1, febr. 1986, 5-11.

KOENRAAD OUWENS, 'Toelating tot de maaltijd. Enige historische perspectieven'. In: *Eredienstvaardig* jg. 21 nr. 1, februari 2005, 8-9.

'Kindercommunie'. In: *Liturgisch Woordenboek*. Roermond 1965-1968, 1341-1344.
'Vormsel'. In: *Liturgisch Woordenboek*. Roermond 1965-1968, 2862-2878.

'Openbare Geloofsbelijdenis'. In: G. VAN RONGEN, *Met al de heiligen. Liturgie in Hemel en op Aarde*. Barneveld 1999, 152-159.

'Formulieren openbare geloofsbelijdenis'. In: Rapport Deputaten Eredienst t.b.v. de Generale Synode van Amersfoort-Centrum 2005. 82-95.

W. VERBOOM, *De catechese van de Reformatie en de Nadere Reformatie*. Amsterdam 1986.

W. VERBOOM, 'Openbare geloofsbelijdenis'. In: *Theologia Reformata* jg. 34 nr. 1, maart 1991, 29-53.

Meer informatie?
Neem dan contact op met:

Steunpunt Liturgie
Kon. Wilhelminalaan 3-5
3818 HN Amersfoort
t. 033 2586484 (di, wo, do tijdens kantooruren).
e. liturgie@gkv.nl
i. www.steunpuntliturgie.gkv.nl